

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 27 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1943

Ώρες πριν αρχίσει να ξημερώνει ένα τάγμα ανδρών των SS, τοπικοί πράκτορες της Γκεστάπο και αστυνομικοί, σάρωναν το Βερολίνο με έναν στόλο τριακοσίων φορτηγών¹, για να συλλάβουν τους τελευταίους ανυποψίαστους Εβραίους της πόλης. Επικεφαλής της επιχείρησης εφόδου ήταν οι Leibstandarte Hitler. Ήταν μια μονάδα SS που την αποτελούσαν επίλεκτοι ψηλοί, ξανθοί στρατιώτες που οι μικρές τους προελάσεις κατά του Ερυθρού Στρατού είχαν, για ένα σύντομο διάστημα, αναπερώσει τις ελπίδες ότι η Γερμανία θα νικούσε, σε μια εποχή που η Βέρμαχτ κατά μέγα μέρος υποχωρούσε. Εκείνο το πρωί μερικά από τα τάγματα των SS στους δρόμους του Βερολίνου φορούσαν τα παράσημα της ανδρείας που είχαν κερδίσει στον πόλεμο². Όμως η εντολή που τους είχαν δώσει εκείνο το Σάββατο ήταν να «ελευθερώσουν» το Βερολίνο από τους Εβραίους. Οι Εβραίοι που εξακολουθούσαν να δουλεύουν σε εργοστάσια πολεμικού εξοπλισμού, καθώς και εκείνοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους (Εβραίοι παντρεμένοι με μη Εβραίους) αποτελούσαν τον πρωταρχικό τους στόχο. Οι SS με μαύρες στολές και ατσάλινα κράνη, οπλισμένοι με τουφέκια, ξιφολόγχες και πολυβόλα, παρουσίαζαν ένα άγριο θέαμα που είχε ως σκοπό να φοβίσει όποιον τολμούσε να διαμαρτυρηθεί ή να παραπονεθεί για τη σύλληψη αυτών των τελευταίων Εβραίων του Βερολίνου οι οποίοι είχαν και σχετικά καλές γνωριμίες. Η συνθηματική ονομασία που χρησιμοποιούσε η Γκεστάπο για αυτή τη μαζική σύλληψη (στην οποία αργότερα συχνά αναφέρθηκαν ως την Εργοστασιακή Πράξη) ήταν το Τελικό Μάζεμα των Εβραίων, και για χιλιάδες από αυτούς, αυτή ήταν η αρχή του τέλους³.

Χωρίς προειδοποίηση ή εξήγηση, τα SS και η Γκεστάπο έπεσαν πάνω στους πάγκους εργασίας των «εβραϊκών ομάδων» και τους πήγαν στα φορτηγά που περίμεναν. Δεν επέτρεψαν στα θύματα, που φορούσαν λεπτές ποδιές εργασίας, ούτε να πάρουν τα χειμωνιάτικα παλτά τους, ούτε το φαγητό που είχαν φέρει από το σπίτι τους. Χτυπώντας παλαμάκια και φωνάζοντας «Πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα! Κουνηθείτε!» οι SS έσπρωχναν τους Εβραίους μπροστά με τις λαβές των όπλων τους. Έγκυες γυναίκες και άντρες που ήταν πολύ ηλικιωμένοι για να πηδήσουν στα φορτηγά, τους πέταγαν μέσα ή τους έσπρωχναν⁴. Πολλοί από αυτούς έπαθαν κατάγματα⁵. Σε ολόκληρο το Βερολίνο η Γκεστάπο συλλάμβανε Εβραίους στη δουλειά τους, στο σπίτι ή στους δρόμους. Όποιον φορούσε το Άστρο του Δαβίδ τον άρπαζαν και τον έβαζαν στα φορτηγά, ακόμα και αυτούς που ήταν περαστικοί από το Βερολίνο⁶.

Μακριές σειρές φορτηγών, φορτωμένων με ανθρώπινα σώματα που με δυσκολία ξεχώριζε κανείς, άρχισαν να προχωρούν προς τα πέντε προσωρινά κέντρα συγκέντρωσης που βρίσκονταν στην καρδιά του Βερολίνου. Προσωρινά είχαν αδειάσει το τεράστιο γκαράζ οχημάτων των στρατώνων του Χέρμαν Γκέρινγκ στο Berlin-Reinickendorf και τους στάβλους για τα άλογα που ήπιευαν στους στρατώνες στη Rathenower Strasse. Το κέντρο διασκέδασης Clou στη Mauerstrasse χρησιμοποιούνταν τώρα και ως ένα απάισιο κέντρο κράτησης για τους συλληφθέντες Εβραίους. Σε τέτοιο κέντρο είχαν μετατρέψει τη συναγωγή της Levetzowstrasse και το διοικητικό κέντρο κοινωνικής πρόνοιας για το κοινό και για τους νέους της Εβραϊκής Κοινότητας στη Ροζενστράσσε⁷. Μερικούς Εβραίους τους πήγαν στο πρώην εβραϊκό γηροκομείο της Grosse Hamburger Strasse, ένα τακτικό κέντρο συγκέντρωσης για τους νεοσυλληφθέντες Εβραίους που σύντομα θα τους έστελναν στα στρατόπεδα.

Όλα τα κέντρα συγκέντρωσης ήταν ένα θέατρο βίας και τρόμου. Οι επιζώντες έζησαν εκείνο το Σάββατο ώρες φρίκης που δεν θα ξεχνούσαν ποτέ. Κάποιος που δραπέτευσε θυμάται τη φοβερή στιγμή που ένα φορτηγό κατέφθασε για να αδειάσει το ανθρώπινο φορτίο του. Οι πόρτες άνοιξαν διάπλατα και «μια ηλικιωμένη κυρία με το αίμα να τρέχει ποτάμι, έπεσε αναίσθητη στα χέρια μας. Πίσω της ερχόταν ένα νέο κορίτσι γύρω στα δεκαεφτά που κατρακύλησε από το φορτηγό, ενώ το πρόσωπό του έσταζε αίμα. Ακολουθούσε ένας άντρας με μια πληγή στο πόδι που αιμοραγούσε. Υποβάσταζε τη γυναίκα του που το φόρεμά της ήταν τελειώς σκισμένο. Αυτοί, όπως εξήγησαν γελώντας οι SS, ήταν εκείνοι που προσπάθησαν “να αμυνθούν”. Ένα νεαρό κάθαρμα των SS στεκόταν εκεί γελώντας και φωτογράφιζε τη σκηνή»⁸.

Επικράτησε πανικός. Γυναίκες στρίγγλιζαν για τα παιδιά τους που τις περίμεναν στο σπίτι. Νήπια που τα είχαν αρπάξει από τα σπίτια τους, ενώ έλειπαν οι γονείς τους, φώναζαν ζητώντας τη μητέρα τους και τον πατέρα τους⁹. Παντρεμένα ζευγάρια που σε άλλο εργοστάσιο δούλευε ο άντρας και σε άλλο η γυναί-

κα οδηγήθηκαν, σε ημιπαράφρονα κατάσταση από τον φόβο τους για την τύχη του συντρόφου τους, σε διαφορετικά κέντρα συγκέντρωσης Εβραίων¹⁰. Οι άνθρωποι παρακαλούσαν για να τους μεταφέρουν, για να τους δώσουν μια γουλιά νερό ή λιγάκι άχυρο για να καθίσουν. Παγωμένοι μέσα στα λεπτά τους ρούχα, πεινασμένοι, χτυπημένοι και χωρίς νερό ή αποχωρητήρια ενώ πολλοί προσπάθησαν να αυτοκτονήσουν για να γλιτώσουν. Ένας αυτόπτης μάρτυρας ανέφερε, «Άνθρωποι βουτούσαν από τα παράθυρα, έπεφταν στις ρόδες των αυτοκινήτων ή έπαιρναν δηλητήριο (Vernal ή Zyankali, που τα ιδιαίτερα προσεκτικά άτομα είχαν πάντα μαζί τους)· ήταν κάτι το φοβερό, ένα ασύλληπτο χάος»¹¹.

Μέσα σε αυτή την αγωνία, οι SS και η Γκεστάπο, μερικοί με καμτσίκια, ξεχώριζαν τους Εβραίους που ήταν παντρεμένοι με Γερμανούς μη Εβραίους, μαζί με τα *Mischlinge* παιδιά τους (στη Ναζιστική Γερμανία ονόμαζαν *Mischlinge* όσους ήταν μικτής καταγωγής, με τη λέξη όμως αυτή συνήθως αναφέρονταν σε άτομα που οι πρόγονοί τους ήταν άλλοι Γερμανοί και άλλοι Εβραίοι). Αυτούς τους έσωρwxαν ξανά στα πανταχού παρόντα φορτηγά και τους πήγαν στο τετραώροφο κτίριο διοίκησης της Εβραϊκής Κοινότητας στη Ροζενστράσσε αρ. 2-4. Ο Αδόλφος Αϊχμαν, που ήταν επιφορτισμένος με τις απελάσεις, είχε διατάξει να ξεχωρίζουν αυτά τα άτομα και να τα στέλνουν στη Ροζενστράσσε για να φαίνεται ότι πρόκειται να τα στείλουν σε στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων στην Πολωνία και όχι σε στρατόπεδα θανάτου¹².

Τα Σάββατα οι Εβραίοι εργάτες σχολούσαν συνήθως κατά τις 2:00 μ.μ. Όταν εκείνο το Σάββατο της 27^{ης} Φεβρουαρίου 1943 δεν επέστρεψαν στα σπίτια τους, ως συνήθως, αυτοί που είχαν Γερμανούς συζύγους άρχισαν να ανησυχούν και να ζητούν πληροφορίες από την αστυνομία, από τα εργοστάσια και ο ένας από τον άλλο. Μερικοί από αυτούς μάθαιναν πληροφορίες μέσω μιας «τηλεφωνικής αλυσίδας» που είχαν δημιουργήσει για να ειδοποιούν ο ένας τον άλλο σε περίπτωση κινδύνου και στη συνέχεια να ειδοποιούν και άλλους Γερμανούς που είχαν κάνει μικτούς γάμους¹³. Πολλοί έμαθαν σύντομα ότι οι αγαπημένοι τους ήταν φυλακισμένοι στη Ροζενστράσσε, που ήταν ένας δρόμος στην καρδιά του παλιού Βερολίνου, με ένα μόνο τετράγωνο σπιτιών. Σε αυτόν τον δρόμο έσπευδαν τώρα μία-μία ή δύο-δύο, γυναίκες που ήθελαν να μάθουν περισσότερες πληροφορίες ή που ήθελαν να πάνε στους αγαπημένους τους ψωμί, τυρί, ξυράφια και είδη τουαλέτας. Οι περισσότεροι από τους Εβραίους που είχαν συλληφθεί ήταν άντρες και οι περισσότερες γυναίκες που έψαχναν τους φυλακισμένους της Ροζενστράσσε ήταν Γερμανίδες¹⁴.

Μέχρι να φτάσει η Charlotte Israel στη Ροζενστράσσε «είχαν ήδη μαζευτεί εκεί εκατόν πενήντα περίπου γυναίκες. Με ένα τέχνασμα σιγουρεύτηκα ότι ο άντρας μου ήταν έγκλειστος εκεί», θυμόταν. «Ζήτησα από τον φύλακα τα δελτία για τις πατάτες, που είχε ο Julius. Μου τις έδωσαν! Στο πίσω μέρος είχε γράψει πολύ ακνά, έτσι ώστε να μπορούσα να το διαβάσω μόνο κρατώντας το στο φως,

“είμαι καλά!” Άλλες γυναίκες ζητούσαν ένα κλειδί σπιτιού ή δελτία τροφίμων, για να βεβαιωθούν ότι οι σύζυγοί τους ήταν στη Ροζενστράσσε. Εκεί στη μέση του δρόμου, οι γυναίκες άρχισαν να φωνάζουν τις απαιτήσεις τους»¹⁵.

Η Ροζενστράσσε ήταν ένας από τους πιο παλιούς δρόμους του Βερολίνου. Είχε ένα τετράγωνο κτιρίων και ο δρόμος ήταν λιθόστρωτος. Σχημάτιζε μια στενή λωρίδα, μέσα στη σειρά των γραφείων και των κατοικιών που βρίσκονταν στο κέντρο της πόλης¹⁶. Το λεωφορείο που πήγαινε στη φημισμένη Alexanderplatz, πολλά τετράγωνα πιο πέρα, δεν έκανε στάση στη Ροζενστράσσε. Στις αρχές του εικοστού αιώνα, τη Ροζενστράσσε την περιέβαλλε το εβραϊκό Scheunenviertel, το κέντρο των φτωχών ορθόδοξων Εβραίων μεταναστών που είχαν έρθει πρόσφατα από την ανατολή. Ακριβώς στα βόρεια του δρόμου βρισκόταν ο κύριος εβραϊκός εμπορικός τομέας της πόλης. Μεταξύ της Rosenthaler και της Oranienburger Strasse, όπου βρισκόταν η παλαιότερη συναγωγή του Βερολίνου, απλώνονταν, το ένα μετά το άλλο, εβραϊκά πολυκαταστήματα, καταστήματα με προϊόντα υφαντουργίας και άλλα υφάσματα, καθώς και άλλα εμπορικά λιανικής πώλησης.

Για την Εβραϊκή Κοινότητα το κτίριο της Ροζενστράσσε 2-4 ήταν το κέντρο των κοινοτικών υπηρεσιών. Εξωτερικά έμοιαζε με στρατώνα, ήταν πενταώροφο, όχι ιδιαίτερα στολισμένο και είχε, σε κανονικά διαστήματα, ορθογώνια

Ροζενστράσσε 2-4, το κυβερνητικό κτίριο της Εβραϊκής Κοινότητας όπου οι Εβραίοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους είχαν τεθεί σε περιορισμό κάτω από την επιβλεψη των SS κατά τη διάρκεια του Τελικού Μαζέματος των Εβραίων που άρχισε στις 27 Φεβρουαρίου του 1943 και που υπήρξε ο τόπος διαμαρτυρίας των Εβραίων μελών της οικογένειάς τους.

παράθυρα. Εδώ οι Εβραίοι έντυναν τους φτωχούς τους, τάζαν τους πεινασμένους τους και περιέθαλπαν τους αρρώστους τους. Εδώ είχαν συγκεντρωθεί τον Ιούνιο του 1938 οι συγγενείς εκείνων που είχαν ξαφνικά απελαθεί στο Μπούχενβαλντ για να βρουν παρηγοριά και να μάθουν πληροφορίες. Εδώ, κατά τα τέλη του 1938, η Επιτροπή Βοηθείας υποδέχτηκε, έντυσε, πρόσφερε ιατρική βοήθεια και έφερε σε επαφή με τις οικογένειές τους τα θύματα του Kristallnacht Pogrom που είχαν περάσει εβδομάδες μαρτυρίου σε στρατόπεδα συγκέντρωσης¹⁷. Η κοινότητα διατηρούσε εδώ τη δημόσια mikvah¹⁸. Τώρα, αυτό το Σάββατο, τα στενά γραφεία που βρίσκονταν κατά μήκος των μακριών διαδρόμων ήταν ασφυκτικά γεμάτα με φυλακισμένους. Έξω ήταν παραταγμένοι πέντε οπλισμένοι άντρες των SS με μαύρες στολές, στον χώρο μεταξύ των γυναικών που έφταναν και της μοναδικής πόρτας που έβλεπε στον δρόμο.

Καθώς τα νέα σχετικά με τις συλλήψεις κυκλοφορούσαν στο Βερολίνο, οι Γερμανίδες που ήταν παντρεμένες με Εβραίους συνέρρεαν στη Ροζενστράσσε. Έφταναν μόνες ή σε ζευγάρια και εκεί συναντούσαν ένα μικρό πλήθος ανθρώπων που όμως συνεχώς αυξανόταν. Μια γυναίκα ήρθε με τον αδερφό της που φορούσε στρατιωτική στολή και ο οποίος εκείνη την εβδομάδα ήταν σε άδεια. Τρεις άλλοι στρατιώτες πήγαν μαζί του και όλοι μαζί πλησίασαν έναν φρουρό των SS. «Αν δεν αφήσουν ελεύθερο τον γαμπρό μου», είπε στον φρουρό, «δεν θα γυρίσω στο μέτωπο». Ο άντρας των SS τον έσπρωξε προς τα πίσω και τον απείλησε: «Αν δεν πας μόνος σου θα σε κουβαλήσουμε»¹⁹.

Υπάλληλοι, το 1934, στη Ροζενστράσσε 2-4, ένα διοικητικό κέντρο κοινωνικής πρόνοιας, της Εβραϊκής Κοινότητας του Βερολίνου για το κοινό και για τους νέους.

Ήταν Φεβρουάριος και σκοτεινίαζε νωρίς. Η νυχτερινή ψύχρα απλωνόταν παντού και μερικές γυναίκες στριμώνχονταν κοντά-κοντά για ζεστασιά. Ήταν δυστυχισμένες αλλά και οργισμένες. Μερικές είχαν γνωρίσει το κτίριο της Ροζενστράσσε 2-4, ως ένα από τα σημαντικότερα κτίρια της Εβραϊκής Κοινότητας. Κάποιες, που ήταν απόγονοι παλαιών ή και ευγενών γερμανικών οικογενειών, έβλεπαν τους άντρες των SS ως τυχάρπαστους απατεώνες²⁰. Ανένδοτες, απαιτούσαν να ελευθερωθούν οι σύζυγοί τους. Πολλές γυναίκες πλησίασαν με τόλμη τους παρείσακτους των SS και άρχισαν να παραπονιούνται. Τα λόγια τους μαρτυρούσαν όλο και μεγαλύτερο θυμό. Ποιοι νόμιζαν οι SS ότι είναι; Με ποιο δικαίωμα τις είχαν χωρίσει από τα μέλη της οικογένειάς τους; Τι εγκλήματα είχαν διαπράξει τα παιδιά και οι σύζυγοί τους; Στο κάτω-κάτω, αφού οι ίδιες ήταν Γερμανίδες, άριας φυλής, είχαν κάποια δικαιώματα. «Αν δεν μας αφήσετε να μπορούμε, θα γυρίσουμε και θα κάνουμε φασαρία», είπε κάποια. «Θα φέρουμε έναν πολιορκητικό κριό και θα σπάσουμε την πόρτα!» Τη νύχτα πριν χωρίσουν πολλές γυναίκες υπόσχονταν η μία στην άλλη να συναντηθούν την επομένη στο ίδιο σημείο και να κάνουν μια θορυβώδη δημόσια διαμαρτυρία²¹. Γνώριζαν ότι τους Εβραίους που συλλάμβαναν συνήθως τους κρατούσαν για δυο μέρες σε κέντρα όπου τους συγκέντρωναν πριν τους φορτώσουν σαν ζώα σε τραίνα από τα οποία λίγοι θα επέστρεφαν, για να μην πούμε κανένας, γι' αυτό έπρεπε να ενεργήσουν γρήγορα. Αυτή επρόκειτο να γίνει μια, άνευ προηγουμένου, εκδήλωση ανοιχτής γερμανικής αντίστασης κατά του διωγμού των Εβραίων από τους ναζί.

Η Annie Radlauer έφτασε στη Ροζενστράσσε νωρίς την Κυριακή το πρωί. Καθώς κατέβαινε από το τραίνο στο Bahnhof Börse, άκουσε από τη μεριά της Ροζενστράσσε, τρία τετράγωνα πιο πέρα, να έρχεται μια φασαρία που συνεχώς μεγάλωνε. Όσο πλησίαζε, τόσο μεγάλωνε η φασαρία και τελικά μπόρεσε να διακρίνει τα λόγια: «Αφήστε τους άντρες μας ελεύθερους. Θέλουμε πίσω τους άντρες μας! Αφήστε τους άντρες μας ελεύθερους. Θέλουμε...» Πολλές γυναίκες στέκονταν πιασμένες αγκαζέ σε ομάδες, ενώ άλλες περπατούσαν πάνω κάτω, μπροστά από το σπίτι, ελπίζοντας σε κάποιο παράθυρο να φανεί κάποιος σύζυγος ή κάποιο παιδί. Και πάλι το πλήθος άρχισε να φωνάζει ταυτόχρονα: «Θέλουμε πίσω τους άντρες μας!»²²

Μέρα, νύχτα, για μια εβδομάδα, οι Γερμανίδες που ήταν παντρεμένες με Εβραίους φώναζαν τις διαμαρτυρίες τους. Κάποιος, που παρακολούθησε τα γεγονότα, έγραψε το 1945 ότι το πλήθος εξακολούθησε τόσο να αυξάνει που στο τέλος δημιουργήθηκε ένας «πραγματικός συνωστισμός»²³. Ο ραδιοφωνικός σταθμός του Λονδίνου είπε ότι η σκηνή ήταν σαν μια συνεχώς εξελισσόμενη πομπή διαδηλωτών. Συνεχώς, έρχονταν γυναίκες για να πάρουν μέρος στη διαμαρτυρία ή έφευγαν για να φροντίσουν τις οικογένειές τους ή να πάνε στη δουλειά τους. Από την αρχή μαζεύτηκαν εξακόσιες ή και περισσότερες γυναίκες και

ώς το τέλος της διαμαρτυρίας ο αριθμός αυτός είχε αυξηθεί κατά χιλιάδες²⁴. Σε διάφορες περιπτώσεις, οπλισμένοι φύλακες διέτασαν, «Αδειάστε τους δρόμους αλλιώς θα πυροβολήσουμε!» Όταν το άκουγαν αυτό οι γυναίκες έτρεχαν σπρώχνοντας η μία την άλλη στα γύρω δρομάκια και στις αυλές. Σε λίγα όμως λεπτά, ξεχύνονταν και πάλι στους δρόμους. Ξανά και ξανά με απειλές ότι θα πυροβολήσουν τις ανάγκαζαν να σκορπίσουν, όμως αυτές και πάλι επέστρεφαν και συνέχιζαν την πορεία τους ενωμένες και φωνάζοντας για τους άντρες τους, που τις άκουγαν και έπαιρναν θάρρος. Σύμφωνα με έναν μάρτυρα, οι «φωνές και οι κατηγορίες των γυναικών κάλυπταν τον θόρυβο της κυκλοφορίας σαν τις παθιασμένες διαβεβαιώσεις μιας αγάπης που η πικρία της ζωής την έκανε πιο δυνατή»²⁵. Μια γυναίκα από αυτές που συμμετείχαν στη διαμαρτυρία, περιγράφει αυτό που ένοιωσε εκεί στους δρόμους ως ένα συναίσθημα δυνατής αλληλεγγύης. Κανονικά οι άνθρωποι φοβούνταν να δείξουν ότι διαφωνούσαν, διότι φοβούνταν μην τους καταγγείλουν, όμως εκεί στην πλατεία ήξεραν ότι βρίσκονταν μεταξύ φίλων. Ένας άντρας της Γκεστάπο, εντυπωσιασμένος από αυτή την εκδήλωση διαμαρτυρίας, αναγκάστηκε να δει την αναμφισβήτητη αφοσίωσή του στο καθεστώς κάτω από ένα νέο φως. «Οι συγγενείς σου βρίσκονται εκεί έξω και διαμαρτύρονται για σένα», είπε σε έναν Εβραίο. «Θέλουν να γυρίσεις στο σπίτι σου. Αυτό θα πει γερμανική αφοσίωση»²⁶.

Κατά την τέταρτη ή πέμπτη μέρα της διαμαρτυρίας μια αυξανόμενη ρήξη είχε αρχίσει να δημιουργείται στο εσωτερικό της RSHA, της υπηρεσίας που ήταν υπεύθυνη για την εφαρμογή της Τελικής Λύσης, σχετικά με το πώς έπρεπε να αντιμετωπιστεί το ανυπότακτο πλήθος. Ένας σοφέρ της Γκεστάπο που βρισκόταν σε υπηρεσία στη διάρκεια του Τελικού Μαζέματος ανέφερε σε ένα δικαστήριο που έγινε μετά τον πόλεμο ότι είχε ακούσει συζητήσεις σχετικά με τη διένεξη. Αντίπαλα κέντρα εξουσίας (*Machtgruppen*) είχαν δώσει αντιφατικές διαταγές προς τους υφισταμένους τους²⁷. Πάνω από σαράντα χρόνια αργότερα τα ίδια ανέφερε σε μια συνέντευξή του και ο Leopold Gutterer, ένας βουλευτής του Ιωσήφ Γκέμπελς. Η SD (το τμήμα της υπηρεσίας πληροφοριών του κόμματος που βρισκόταν μέσα στην RSHA, που παρακολουθούσε το ηθικό των πολιτών και που έπαιζε έναν βασικό ρόλο στην εφαρμογή της Τελικής Λύσης), είπε ο Gutterer, είχε λάβει διαταγές να απελάσει τους Εβραίους που είχαν συλληφθεί, όμως «δεν μπορούσε να συμφωνήσει αν έπρεπε να σταματήσει τη Διαμαρτυρία με τη βία ή να βρει μιαν άλλη λύση»²⁸.

Επειδή φοβόντουσαν ότι ένας υποχρεωτικός χωρισμός των ζευγαριών που είχαν κάνει μικτούς γάμους θα προκαλούσε σοβαρή κοινωνική αναταραχή, η ηγεσία των ναζί είχε στο παρελθόν «προσωρινά εξαιρέσει» από την Τελική Λύση τους Εβραίους που είχαν κάνει μικτούς γάμους καθώς και τα παιδιά τους παρά τις αντιρρήσεις της RSHA. Ωστόσο, το φθινόπωρο του 1942 το καθεστώς σχεδίασε να ολοκληρώσει στη Γερμανία την Τελική Λύση. Οι περισσότεροι από

Ο Leopold Gutterer, βασικός αναπληρωτής του Γκέμπελς στο Υπουργείο της Προπαγάνδας που ήταν και ο επίσημος διευθυντής του Τρίτου Ράιχ για τις μαζικές συγκεντρώσεις και ο σύνδεσμος μεταξύ του Υπουργείου της Προπαγάνδας και της RSHA του Reinhard Heydrich. Συστήνοντας να προαχθεί ο Gutterer, ο Heydrich, που ήταν ο υπεύθυνος για την εκτέλεση της Τελικής Λύσης, έγραψε το 1940 ότι ο Gutterer είχε δώσει τις σωστές διοικητικές απαντήσεις, που τις είχαν ακούσει και οι αστυνομικοί, στις «ευχές, στις παρορμήσεις, στα παράπονα και στον εκνευρισμό» του λαού με «κάθε δυνατό τρόπο». Το Γραφείο Ασφαλείας του Ράιχ συνεργαζόταν τώρα πιο στενά με το Υπουργείο της Προπαγάνδας από ό,τι με οποιοδήποτε άλλο υπουργείο, έλεγε με ενθουσιασμό ο Heydrich. Ο Gutterer έδωσε συνέντευξη στον συγγραφέα, την περισσότερη σε μαγνητοταινίες, επί πέντε μέρες (παρόλο που το να εξαπατά τους Γερμανούς είχε γίνει για αυτόν ένα δεύτερο επάγγελμα, ο Gutterer ήταν αξιόπιστος όποτε το συμφέρον του φαινόταν να συμπίπτει με την αλήθεια).

τους Εβραίους που είχαν απομείνει στη Γερμανία βρίσκονταν στο Βερολίνο· και τους περισσότερους από αυτούς δεν τους είχαν ακόμα απελάσει είτε γιατί προέρχονταν από γερμανοεβραϊκές οικογένειες είτε γιατί εργάζονταν στη βιομηχανία πολεμικού εξοπλισμού. Ο Γκέμπελς, ο gauleiter του ναζιστικού κόμματος, ο περιφερειάρχης δηλαδή, που ήταν υπεύθυνος για την Περιφέρεια του Ευρύτερου Βερολίνου, σχεδίαζε να κάνει, κατά τα τέλη του 1942, μια μαζική επιχείρηση για την αναγκαστική απέλαση των Εβραίων που είχαν συνάψει μικτούς γάμους και δεν είχαν παιδιά. Κανόνισε έτσι ώστε στην προσπάθειά του αυτή να τον βοηθούσε η μονάδα σωματοφυλακής του Χίτλερ που την αποτελούσαν άντρες των SS, οι SS Leibstandarte Hitler. Πριν από την επιχείρηση απαγόρευσε σε όλους τους Σουηδούς δημοσιογράφους του Βερολίνου να την αναφέρουν (καθώς επι-

τρεπόταν ακόμα σε μια ουδέτερη χώρα όπως η Σουηδία να έχει δημοσιογράφους στη Γερμανία, ενώ ο Γκέμπελς τους παρακολουθούσε)²⁹.

Φαινομενικά η συζήτηση στους κόλπους της RSHA περιστρεφόταν γύρω από το πώς να αντιμετωπίσουν τη διαμαρτυρία ώστε να εξακολουθήσει να είναι δυνατή η απέλαση των Εβραίων που προέρχονταν από γερμανοεβραϊκές οικογένειες. Στο βάθος όμως κρυβόταν μια σοβαρότερη ρήξη. Οι ανώτεροι αρχηγοί —ιδιαίτερα ο Γκέμπελς, ο Χίτλερ και σε μικρότερο βαθμό ο Χίμλερ— φοβόντουσαν μήπως γίνει κάποια εσωτερική αναταραχή, προπάντων κατά τη διάρκεια του πολέμου. Οι κατώτεροι αξιωματούχοι κατά κανόνα δεν αντιμετώπιζαν μια τέτοια προοπτική. Είναι πάντως γεγονός ότι, στις αρχές του 1943, στην RSHA, ο Άιχμαν είχε αντιδράσει στην κατακόρυφη πτώση των στρατιωτικών επιτυχιών της Γερμανίας, διευρύνοντας τις κατηγορίες των μελών των γερμανοεβραϊκών οικογενειών που θα απελαύνονταν³⁰. Όμως τώρα οι γυναίκες είχαν αντιδράσει στις συλλήψεις των Εβραίων συγγενών τους με μια διαμαρτυρία που διαρκούσε όλο το εικοσιτετράωρο και οι συνθήκες ήταν πιεστικές για τον Γκέμπελς.

Από το 1926 ο Ιωσήφ Γκέμπελς ήταν ο *gauleiter* του κόμματος για την Περιφέρεια του Βερολίνου. Εκεί ίδρυσε τη δική του εβδομαδιαία εφημερίδα, *Der Angriff*, για να ασκεί πίεση στην κυβέρνηση της Βαϊμάρης, να προωθήσει τον εθνικοσοσιαλισμό. Η βαθιά, βροντερή φωνή του Γκέμπελς στις δημόσιες ομιλίες του ήταν εξίσου αποτελεσματική με εκείνη του Χίτλερ για την εξάπλωση του σκοπού. Το 1929 ο Χίτλερ, που είχε εξαιρετικά εντυπωσιαστεί, ανέθεσε στον λεπτοκαμωμένο άντρα με το παραμορφωμένο πόδι και τα μάτια που γυάλιζαν, την προπαγάνδα του κόμματος (αντικαθιστώντας τον Χάινριχ Χίμλερ). Οι προσπάθειές του, ιδιαίτερα τον χρόνο πριν αναλάβουν την εξουσία οι ναζί, ήταν αποφασιστικής σημασίας καθώς ενίσχυε το ηθικό του κόμματος σε κάθε εκλογική εκστρατεία³¹. Έξι εβδομάδες αφότου έγινε καγκελάριος, ο Χίτλερ διόρισε τον Γκέμπελς υπουργό του Ράιχ και υπουργό για την προπαγάνδα και τον διαφωτισμό του κοινού. Ο Γκέμπελς ήταν άφθαστος, όσον αφορά τις τεχνικές της σύγχρονης προπαγάνδας και τη διαφώτιση του κοινού. Στην ουσία έγινε ένας δικτάτορας του γερμανικού Τύπου και της πολιτιστικής ζωής. Οι επιθέσεις κατά των Εβραίων συνεχώς αυξάνονταν.

Ο ρόλος του Ιωσήφ Γκέμπελς ήταν να εξασφαλίσει την απόλυτη λαϊκή πίστη για τον εθνικοσοσιαλισμό, μια θέση που ενισχύθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου καθώς τότε το να διατηρεί κανείς υψηλό το ηθικό του λαού έγινε πιο απαραίτητο. Η θέση του ως *gauleiter* τον έκανε απευθείας υπεύθυνο για την τύχη των Εβραίων του Βερολίνου, όμως ο ρόλος του σχετικά με το ηθικό του κοινού του επέτρεπε να ελέγχει γενικά και τα τοπικά εβραϊκά ζητήματα. Ο Γκέμπελς ασκούσε μια ιδιαίτερη επίδραση στο ευαίσθητο θέμα των μικτών γάμων καθώς είχε την ίδια ανησυχία με τον Χίτλερ σχετικά με μια κοινωνική ανατα-

ραχή, ενώ συγχρόνως απολάμβανε τη μεγάλη εμπιστοσύνη που του είχε ο Führer³². Προτιμούσε στο θέμα της ρατσιστικής πολιτικής να έχει την εκούσια υποταγή των πολιτών παρά μια συμμόρφωση με τους κανόνες. Για τον σκοπό αυτό τους παρουσίαζε την εικόνα ενός λαού τόσο εχθρικά διατεθειμένου με τους Εβραίους που το καθεστώς αναγκαζόταν να παίρνει ακραία μέτρα. Εκτός από τη δημόσια προπαγάνδα χρησιμοποιούσε συγχρόνως και τον κόσμο που κυκλοφορούσε στους δρόμους για να διαβάλλει τους Γερμανούς κατά των Εβραίων και των μικτών γάμων³³.

Στην ακούραστη προσπάθειά του να ευθυγραμμίσει την κοινή γνώμη με αυτά που επιθυμούσε η δικτατορία, ο άνθρωπος, που συνήθως φορούσε ένα υπερβολικά μεγάλο αδιάβροχο, βασιζόταν στην απάτη, στη μυστικότητα και τις μανούβρες. Ο Γκέμπελς ήταν ειδικός στο να μανουβράρει την εικόνα του εθνικοσοσιαλισμού μέσα από τις μαζικές διαδηλώσεις και συγκεντρώσεις. «Κανένα άλλο κόμμα δεν είχε τόσο απόλυτη συναίσθηση της ενωτικής δύναμης των συμβόλων σε μαζικές διαδηλώσεις αλλά και ως έκφραση αλληλεγγύης»³⁴. Γνωρίζοντας ότι οι περισσότεροι δεν είχαν την υπομονή να ξεχωρίσουν στο πλήθος, ο Γκέμπελς χρησιμοποιούσε μαζικές συναθροίσεις για να ελέγχει τη συμπεριφορά. Μέσα στο πλήθος, έλεγε, τα ασήμαντα άτομα αισθάνονται ισχυρά. Στις τεράστιες πολιτικές συγκεντρώσεις κάθε άνθρωπος αισθανόταν «σαν να μεταμορφώνεται από μικρό σκουλήκι σε κομμάτι μεγάλου δράκου»³⁵. Αν λοιπόν τα σκουλήκια μπορούσαν να ενωθούν σχηματίζοντας έναν δράκο, ο Γκέμπελς θα μπορούσε να γίνει αφέντης του δράκου, δημιουργώντας μια ενότητα υπό τη σκιά της οβίαστικα. Πίστευε ότι «οι διαδηλώσεις δεν είναι ποτέ αρκετές», γιατί ως τρόπος για να συγκεντρώνουμε την υποστήριξη των μαζών, οι διαδηλώσεις δεν παύουν, «ασυζητητί, να είναι ο πιο emphaticός τρόπος για να δείχνει κανείς ότι επιθυμεί να κυβερνήσει»³⁶.

Ο Γκέμπελς ήταν ένας περίεργος άνθρωπος που τον ενδιέφεραν πολύ οι συγκεντρώσεις του πλήθους. Όταν άκουσε για τις διαμαρτυρίες στη Ροζενστράσσε μπορεί να ζήτησε από τον οδηγό του να τον πάει έξω περίπου τετράγωνο πιο κάτω από το τεράστιο σπίτι του στην πύλη του Βρανδεμβούργου, στην απέναντι πλευρά του ποταμού Spree, εκεί που άρχιζε η κοσμοπλημμύρα στο κέντρο της Ροζενστράσσε. Όπως το είχε οργανώσει οι συγκεντρώσεις μαζών και οι διαδηλώσεις είχαν γίνει ένα συνηθισμένο χαρακτηριστικό του γερμανικού κράτους που το χρησιμοποιούσαν και για να επιδεικνύουν και για να ενισχύουν τη δημόσια υποστήριξη ενός μαζικού, ενοποιημένου κινήματος. Αυτού του είδους η πολιτική ήταν τόσο ισχυρή που οι ναζί τη διαφύλασσαν ζηλότυπα. Τον Μάιο του 1933 ένας νόμος (για τη Διατήρηση της Κοινής Ηουσίας και Ασφάλειας) απαγόρευσε να γίνονται δημόσιες διαδηλώσεις χωρίς την άδεια της αστυνομίας³⁷. Τον Δεκέμβριο του 1934, για να καταπνίξει περισσότερο τον φόβο της για τα μη-ναζιστικά πλήθη η δικτατορία απαγόρευσε κάθε

δημόσια συγκέντρωση εκτός από «παλιές, πατροπαράδοτες... πομπές και προσκυνήματα»³⁸. Εξαιτίας της άποψής του ότι οι διαδηλώσεις ήταν αποτελεσματικά όπλα στον αγώνα για την πολιτική εξουσία, ο Γκέμπελς θεωρούσε ότι ο νόμος που απαγόρευσε τον Μάιο του 1933 τις μαζικές δημόσιες συγκεντρώσεις ήταν ένας σημαντικός ακρογωνιαίος λίθος της ανάληψης της εξουσίας από τους ναζί και της σταθεροποίησής της. Το πλήθος των γυναικών που φώναζε ζητώντας τα εβραϊκά μέλη της οικογένειάς του ήταν μια «δυσάρεστη σκηνή», έγραψε ο Γκέμπελς στο ημερολόγιό του. «Ένα πλήθος κόσμου συγκεντρώθηκε και μάλιστα σε κάποιο βαθμό πήρε το μέρος των Εβραίων», παραπονιόταν στο ημερολόγιό του την 6^η Μαρτίου 1943³⁹.

Τον Μάρτιο του 1943 ο Γκέμπελς είχε στον νου του τον πόλεμο και την τύχη του Ράιχ. Η Έκτη Γερμανική Στρατιά είχε μόλις ηττηθεί στο Στάλινγκραντ. Είχε καταστραφεί απόλυτα όλος του ο εξοπλισμός και είχαν σκοτωθεί 209.000 στρατιώτες⁴⁰. «Ποια είναι η διαφορά μεταξύ της Γερμανίας και του ήλιου;» ρωτούσε ένα αστείο που κυκλοφορούσε στο Βερολίνο. Η απάντηση είναι ότι ο ήλιος σηκώνεται στην ανατολή ενώ η Γερμανία δύει εκεί. Ο υπουργός, ωστόσο, που ήταν υπεύθυνος για την προπαγάνδα είχε καταφέρει να ξεσηκώσει ενθουσιασμό για έναν ακόμα πιο σκληρό πόλεμο. Εννιά, ακριβώς, μέρες πριν από το Τελικό Μάζεμα των Εβραίων ο Γκέμπελς είχε εκφωνήσει τον λόγο του απαιτώντας έναν Ολοκληρωτικό Πόλεμο. Στο σηπλαιώδες Μέγαρο του Αθλητισμού του Βερολίνου είχε επανειλημμένα φωνάζει την ερώτηση «Θέλετε έναν Ολοκληρωτικό Πόλεμο;» και τα εκκωφαντικά «Ναι!» των παρισταμένων είχαν αντηχήσει από τη μία ως την άλλη άκρη του Ράιχ μέσω του πανταχού παρόντος ραδιοφώνου που ήταν το καινούργιο μέσο μαζικής ενημέρωσης και προπαγάνδας. Στη Γερμανία περισσότεροι άνθρωποι από ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα είχαν ραδιόφωνο. Στον ίδιο λόγο του ο Γκέμπελς είχε επίσης μιλήσει πολύ κατά των Εβραίων. Απελαύνοντας όμως Εβραίους που είχαν κάνει μικτούς γάμους το καθεστώς κινδύνευε να έρθει σε έντονη αντίθεση με τους Γερμανούς που δεν ήταν Εβραίοι και να βλάψει το ηθικό του λαού. Αν και όλοι όσοι είχαν Εβραίους συγγενείς δεν ήταν αναγκαστικά και φίλοι τους (πολλοί, πράγματι, προσπάθησαν να αποφύγουν τους Εβραίους συγγενείς τους για να μην έχουν οι ίδιοι μπλεξίματα), υπήρχε ωστόσο ένας κύκλος Γερμανών που ήταν στενά συνδεδεμένοι με Εβραίους και αυτό ανησυχούσε το καθεστώς. Ίσως έκαναν παράπονα και ίσως διέδιδαν φήμες σχετικά με την εξαφάνιση των δικών τους Εβραίων συγγενών⁴¹. Κάτι τέτοιο θα έβαζε σε κίνδυνο τη μυστικότητα με την οποία το καθεστώς προσπαθούσε να περιβάλλει την Τελική Λύση⁴².

Στις αρχές του 1943 ο μηχανισμός της Τελικής Λύσης λειτουργούσε στην εντέλεια. Το 1942, τη χρονιά των μαζικών εκτελέσεων, 2.700.000 Εβραίοι δολοφονήθηκαν (σε σχέση με το 1.100.000 το 1941 και τις 500.000 το 1943), ενώ οι 7.978 Εβραίοι που είχαν συλληφθεί στο Τελικό Μάζεμα είχαν ήδη απελαθεί

ή θα τους απέλαυναν⁴³. Περισσότεροι από τους μισούς είχαν σταλεί αμέσως στους θαλάμους αερίων ή τους είχαν κάψει, ενώ τα καταναγκαστικά έργα για αυτούς που ζούσαν δεν ήταν παρά ένα μικρό βήμα πριν από τον θάνατο.

Η διάσωση των Εβραίων από τους Γερμανούς συντρόφους τους δείχνει το θάρρος —και τους συμβιβασμούς— που έκαναν αυτοί οι άνθρωποι για μια αντίσταση που είχε ως μοναδικό σκοπό την υπεράσπιση των οικογενειών τους. Ποιοι ήταν οι Γερμανοί που είχαν παντρευτεί Εβραίους και γιατί αρνήθηκαν φανερά να υπακούσουν σε ένα από τα πιο σκληρά καθεστώτα της ιστορίας; Γιατί επέλεξαν να υποφέρουν την αμείλικτη καταδίωξη, την αβεβαιότητα και τα βαριά στίγματα του μικτού γάμου; Αυτοί οι Γερμανοί ανήκαν στην «Ανώτερη Φυλή» του καθεστώτος, ήταν Άριοι⁴⁴. Τι ήταν αυτό που τους παρακίνησε να διακινδυνεύσουν ακόμα και την ίδια τη ζωή τους, παρά να χωρίσουν;

Από την άλλη, πώς μπορεί κανείς να καταλάβει την απόφαση του Ιωσήφ Γκέμπελς, που για την περιοχή του Βερολίνου εκπροσωπούσε την εξουσία του κόμματος, να δεχτεί με αυτή του την απόφαση να ενδώσει, χωρίς τη συναίνεση του Χίτλερ, σε ένα πλήθος που διαμαρτυρόταν στους δρόμους; Ποια άλλη έννοια των ναζί περί εξουσίας, ποια άλλα αντιστασιακά συμβάντα και ποιες ιστορικές περιστάσεις μπορούν να μας βοηθήσουν να εξηγήσουμε αυτήν την απελευθέρωση περίπου επτακοσίων έως δύο χιλιάδων Εβραίων;⁴⁵ Γιατί επέζησαν, επίσημα καταχωρημένοι στα αρχεία της αστυνομίας, ενώ το κράτος τους έδινε δελτία τροφίμων; Οι μικτοί γάμοι μεταξύ Γερμανών και Εβραίων ήταν συνεχείς διαφημίσεις κατά του βασικού πιστεύω του ναζισμού περί φυλής, δημόσια σύμβολα διαφωνίας. Τα παιδιά τους ήταν για τον ναζισμό το ενοχλητικό αποτέλεσμα που είχε προκύψει από τη μίξη της «Ανώτερης Φυλής» με Εβραίους. Γιατί λοιπόν δεν ήταν αυτοί οι πρώτοι Εβραίοι που θανατώθηκαν αντί να είναι εκείνοι που επέζησαν; Στο τέλος του πολέμου οι Εβραίοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους αποτελούσαν το 98 τοις εκατό του επιζώντος γερμανοεβραϊκού πληθυσμού⁴⁶.

ΓΑΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ, ΓΑΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Η Διαμαρτυρία της Ροζενστράσσε ήταν η μοναδική περίπτωση μαζικής γερμανικής διαμαρτυρίας κατά της απέλασης των Γερμανοεβραίων. Είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς για Γερμανούς πολίτες μια πιο επικίνδυνη πράξη, από μια ανοιχτή αντιπαράθεση με την Γκεστάπο, στο ίδιο το κατώφλι της Γκεστάπο. Αυτό το βιβλίο αφηγείται αυτή τη γενναία αντιπαράθεση, που έφτασε ως εμάς μέσα από τις ιστορίες αυτών που είναι υπεύθυνοι για αυτήν. Εξετάζει τη διαμαρτυρία ως ένα κλιμακωτό γεγονός στις ζωές αυτών που διαμαρτυρήθηκαν

και ως ένα μέρος του συμπλέγματος των γεγονότων και των περιστάσεων που περιέβαλλαν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Έτσι λοιπόν το βιβλίο είναι η ιστορία του αγώνα ενός καθεστώτος κατά των μικτών γερμανικών γάμων, γιατί η Διαμαρτυρία της Ροζενστράσσε ήταν απλά το αποκορύφωμα των σκληρών τους αγώνων. Στη διάρκεια των δέκα χρόνων που οδήγησαν σε αυτή τη διαμαρτυρία, οι Γερμανοί που είχαν κάνει μικτούς γάμους πρόσβαλλαν ανοιχτά ολόκληρο το πνεύμα του καθεστώτος και κατά καιρούς δεν υπάκουαν στους νόμους του. Το κράτος ήταν ανελέητο. Ωστόσο αυτά τα ζευγάρια που είχαν κάνει μικτούς γάμους ήταν, στο σύνολό τους, ευπροσάρμοστα. Αυτή η προσαρμοστικότητα των μικτών γάμων έκανε τον Γκέμπελς το 1942 να τους περιγράψει σαν «εξαιρετικά λεπτά θέματα»⁴⁷. Πώς μπορούσε να τους βγάλει από την κοινωνική και οικονομική δομή της Γερμανίας;

Στις αρχές του εικοστού αιώνα οι Γερμανοί που είχαν συνάψει μικτούς γάμους ήταν ατομικιστικοί και αυτο-προσδιοριζόμενοι. Πολλά από αυτά τα ζευγάρια ήταν λαϊκά, ζούσαν σε μεγάλες αστικές περιοχές όπου τα πρότυπα ήταν λιγότερο περιοριστικά και οι δυνατότητες που προσέφερε ο τρόπος ζωής πιο ποικίλες. Ακόμα και όταν η τάση για μικτούς γάμους άγγιξε το αποκορύφωμά της, μια πολύ μικρή μόνο μειονότητα Γερμανών παντρεύονταν Εβραίους. Σε πολλές περιπτώσεις αυτοί οι Γερμανοί αφηφούσαν την οργή των οικογενειών τους και άλλων θεσμών για να παντρευτούν Εβραίους. Η ιστορία των μικτών γάμων στη ναζιστική Γερμανία δεν είναι η ιστορία οικογενειών που θριαμβεύουν εναντίον του καθεστώτος, αλλά η ιστορία ενός καθεστώτος που ανάγκασε τους Γερμανούς να διαλέξουν μεταξύ των πατρικών τους οικογενειών και αυτών που δημιούργησαν ως ενήλικοι. Το να χάνει κανείς την οικογένειά του και την αποδοχή της κοινωνίας ήταν κάτι επώδυνο, όμως ο γάμος που συνεχιζόταν, συχνά οδηγούσε σε στέρεες ενώσεις και σε μια ταύτιση με την εβραϊκή πλευρά της οικογένειας. Καθώς οι κοινωνικές και θεσμικές πέσεις αυξάνονταν, τα ζευγάρια που είχαν κάνει μικτούς γάμους έμαθαν να βασίζονται στον εαυτό τους και ο ένας στον άλλο, σε βαθμό ασυνήθιστο για την αίσθηση και της ταυτότητάς τους.

Όταν ο Χίτλερ, ο Γκέμπελς και η Γκεστάπο προσπάθησαν, ο καθένας με τη σειρά του, να κάνουν τις Γερμανίδες να εγκαταλείψουν τους Εβραίους συζύγους τους, αυτές είχαν ήδη μάθει πολύ καλά να αντιστέκονται στις απειλές και στις ποινές που τους επέβαλλαν οι οικογένειές τους, οι φίλοι τους, οι γείτονές τους και οι ξένοι. Κατά τη διάρκεια του Ολοκαυτώματος η Γκεστάπο συνέλαβε και απέλασε αμέσως κάθε Εβραίο που είχε συνάψει μικτό γάμο και που η γυναίκα του είχε πεθάνει ή ζητούσε διαζύγιο και υπέμεναν κοροϊδίες επειδή οι γυναίκες τους ήθελαν να τους χωρίσουν. «Είναι φυσικό να θέλει η γυναίκα σου να σε χωρίσει», είπε σε κάποιον ένας πράκτορας της Γκεστάπο. «Δεν ζευγαρώνει κανείς ένα άλογο ιπποδρομιών με ένα άλογο που κάνει βαριές δουλειές»⁴⁸.

Στη διάρκεια των δεκαετιών που οδήγησαν στο Τρίτο Ράιχ, η αφομοίωση των Εβραίων στη Γερμανία γινόταν με τους μικτούς γάμους. Το 1904, 9,3 τοις εκατό των Εβραίων αντρών είχε παντρευτεί γυναίκες που δεν ανήκαν στην εβραϊκή θρησκεία και 7,7 τοις εκατό των Εβραίων γυναικών είχε κάνει παρόμοιους γάμους. Μεταξύ του 1910 και του 1913 αυτά τα ποσοστά αυξήθηκαν, αντίστοιχα, σε 13,5 τοις εκατό και σε 10,92 τοις εκατό, ενώ στα χρόνια του πολέμου, 1914 ως 1918 έγιναν περαιτέρω μεγάλες αυξήσεις ως 29,86 τοις εκατό και 21 τοις εκατό⁴⁹. Το 1933 αντίθετα με το ρεύμα της νέας πολιτικής, αυτή η τάση ήταν ακόμα ισχυρή, καθώς το 44 τοις εκατό των Γερμανοεβραίων που παντρεύτηκαν επέλεξε μη Εβραίους. Το 1934 με το ρεύμα της ναζιστικής προπαγάνδας και της δίωξης που αυξανόταν, ο αριθμός αυτός έπεσε κατά 15 τοις εκατό⁵⁰ και τον Σεπτέμβριο του 1935 οι Νόμοι της Νυρεμβέργης απαγόρευσαν τελείως αυτούς τους γάμους και ακύρωσαν κάθε αρραβώνα μεταξύ Εβραίων και Γερμανών. Τον Ιούνιο του 1935 πεντακόσιες περίπου χιλιάδες άνθρωποι περίμεναν στις λίστες αναμονής για να γίνουν μέλη των εβραϊκών κοινοτήτων στη Γερμανία και περίπου τριάντα πέντε χιλιάδες από αυτούς είχαν κάνει μικτούς γάμους⁵¹.

Έως το 1941 και την απαγόρευση της μετανάστευσης των Εβραίων, οι Εβραίοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους έφευγαν από τη Γερμανία κατά ελαφρώς χαμηλότερα ποσοστά από ό,τι οι Γερμανοεβραίοι γενικά. Τα δύο τρίτα ως και τα τρία τέταρτα των μικτών γάμων στην προ-ναζιστική Γερμανία αποτελούνταν από Εβραίους άντρες και μη-Εβραίες γυναίκες⁵². Οι άντρες ήταν πιο κινητικοί από τις γυναίκες.

Επιπλέον, τα περισσότερα από τα μικτά ζευγάρια που παντρεύτηκαν αφού ο Χίτλερ ανέβηκε στην εξουσία αποτελούνταν από Γερμανίδες γυναίκες και Εβραίους άντρες⁵³. Καθώς η δίωξη και η προπαγάνδα εναντίον τους μεγάλωνε, οι Εβραίοι είχαν όλο και περισσότερους λόγους να κάνουν μικτούς γάμους για να είναι ασφαλείς. Το κράτος, ωστόσο, πρόσθεσε συγχρόνως κανονισμούς έτσι ώστε να αποτρέψει άλλους Γερμανούς από το να παντρευτούν Εβραίους. Οι περισσότεροι από αυτούς τους πρώτους κανονισμούς αφορούσαν τους Γερμανούς που είχαν κάνει μικτούς γάμους, επέβαλλαν κυρώσεις κατά των εργασιακών «ευκαιριών» και έβλαπταν περισσότερο τους άντρες παρά τις γυναίκες. Στις αρχές Ιουνίου του 1933 οι δημόσιες υπηρεσίες άρchiσαν να μεροληπτούν εις βάρος των Γερμανών που είχαν κάνει μικτούς γάμους. Οι βιομηχανίες και οι επαγγελματικές οργανώσεις ακολούθησαν το παράδειγμα της πολιτείας απαγορεύοντας και αυτοί σε αυτούς τους Γερμανούς να πιάσουν δουλειά ή να πάρουν προαγωγές. Έτσι μερικοί Γερμανοί άντρες αντιμετώπιζαν επαγγελματικούς περιορισμούς, ενώ άλλοι —επιχειρηματίες ή άτομα που εργάζονταν σε ιδιωτικές εταιρείες με ανεξάρτητη αντίληψη— μπορούσαν, σε μεγάλο βαθμό, να αποφύγουν αυτές τις κυρώσεις και έδειχναν μεγαλύτερη τάση να μείνουν στη Γερμα-

νία από ό,τι εκείνοι που είχαν χάσει τη δουλειά τους. Ο κίνδυνος να χάσουν μια δουλειά ή μια ευκαιρία προαγωγής, απειλούσε περισσότερο τους άντρες παρά τις γυναίκες. Επίσης, επειδή οι Εβραίοι άντρες που έκαναν μικτούς γάμους προέρχονταν, κατά κανόνα, από τη μεσαία τάξη, κινδύνευαν περισσότερο από τους κανονισμούς του κράτους ή τους ιδιωτικούς κανονισμούς οι οποίοι απαγόρευαν να απασχολούν Εβραίους υπαλλήλους και επέβαλλαν την απόλυσή τους. Ωστόσο, οι μη Εβραίοι άντρες που είχαν Εβραίες γυναίκες κινδύνευαν κάπως λιγότερο να υποστούν αυτή την πίεση που την προκαλούσε η απώλεια εισοδήματος και που ανάγκαζε τον κόσμο να μεταναστεύει.

Έτσι μετά την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία ένας μικρότερος αριθμός Γερμανών παντρευόταν Εβραίους, εφόσον αυτό ήταν ακόμα δυνατόν, και περισσότεροι Γερμανοί άντρες παρά γυναίκες χώριζαν τον καιρό εκείνο την Εβραία σύζυγό τους⁵⁴. Γιατί οι πιο πολλοί από τους Γερμανούς που είχαν κάνει μικτούς γάμους ήταν γυναίκες που είχαν εβραϊκά νοικοκυριά και που οι άντρες τους υπέκειντο σε κάθε μέτρο της αντι-εβραϊκής καταδίωξης. Η ιστορία της αντίστασης που πρόβαλλαν οι Γερμανοί είναι κατά μέγα μέρος (αν και όχι απόλυτα) η ιστορία Γερμανίδων γυναικών που είχαν παντρευτεί Εβραίους. «Σε καμία απολύτως περίπτωση δεν δικαιώθηκε περισσότερο το άσμα που υμνεί τη γερμανική πίστη από ό,τι στην περίπτωση των μη Εβραίων γυναικών που είχαν παντρευτεί Εβραίους άντρες», γράφει ο Ernst Bukofzer, ένας Εβραίος δικηγόρος που γλίτωσε από τους ναζι χάρη στη σύζυγό του⁵⁵.

Οι Νόμοι της Νυρεμβέργης που απαγόρευαν κάθε περαιτέρω μικτό γάμο είχαν απότομα σταματήσει να ακυρώνουν τους γάμους που είχαν ήδη γίνει, από σεβασμό προς την κοινωνική και τη θρησκευτική ιερότητα και μυστικότητα του γάμου. Έτσι, το 1939 υπήρχαν ακόμα 30.000 περίπου ζευγάρια στο γερμανικό Ράιχ και στην περιοχή του τσεχικού προτεκτοράτου, που είχαν τελέσει μικτούς γάμους. Ένας, περίπου, στους δέκα Εβραίους είχε παντρευτεί μη Εβραίο⁵⁶. Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1942 ο αριθμός των Εβραίων που είχαν κάνει μικτούς γάμους, εξακολουθούσε να είναι 27.744⁵⁷. Στα μέσα του 1943 τα ζευγάρια αυτά ήταν ουσιαστικά οι μόνοι επίσημα καταχωρημένοι Εβραίοι που εξακολουθούσαν να ζουν στη Γερμανία. Τον Σεπτέμβριο του 1944, 13.217 καταχωρημένοι Εβραίοι ζούσαν στη Γερμανία και 12.987 από αυτούς είχαν κάνει μικτούς γάμους⁵⁸. Ουσιαστικά όλοι αυτοί οι Εβραίοι, ή σχεδόν όλοι, επέζησαν⁵⁹. Έτσι 98 τοις εκατό, περίπου, των Εβραίων που ήταν επίσημα καταχωρημένοι ως «απόλυτα» Γερμανοεβραίοι επέζησαν από τον ναζισμό χάρη στους μικτούς τους γάμους (και οι Εβραίοι που είχαν παντρευτεί μη Εβραίους ήταν πιθανότερο να έχουν αποφύγει εντελώς την επίσημη καταχώρηση)⁶⁰.

Αυτοί οι Εβραίοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους ενοχλούσαν τη ναζιστική ιδεολογία και τη ναζιστική εξουσία όσο κανένας άλλος Εβραίος. Για τον εθνικοσοσιαλισμό οι Εβραίοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους ήταν, όπως τους ονό-

μαζαν, απόλυτα εβραϊκά αντικείμενα που έπρεπε να εξολοθρευτούν (Απόλυτα Εβραίοι ήταν, σύμφωνα με τους Νόμους της Νυρεμβέργης, εκείνοι που είχαν τρεις ή τέσσερις Εβραίους παππούδες). Ο γερμανικός νόμος θεωρούσε τη σεξουαλική επαφή μεταξύ Εβραίων και μη Εβραίων ένα αξιόποιο έγκλημα που το ονόμαζαν *Rassenschande* (φυλετική ντροπή, με την έννοια της φυλετικής μόλυνσης), όμως τα ζευγάρια αυτά ήταν παντρεμένα και ζούσαν μαζί, χωρίς να το κρύβουν. Οι εθνικοσοσιαλιστές ισχυρίζονταν πως οι Εβραίοι ήταν τόσο κατώτεροι που δεν έπρεπε να τους επιτρέπεται να ζουν μεταξύ των άλλων Γερμανών συμπατριωτών τους. Όμως, οι Γερμανοί που είχαν συνάψει μικτούς γάμους έκαναν, καθημερινά και δημόσια, μεγάλες θυσίες για τον γάμο τους. Ήταν μια ανοικτή διαφωνία που ενοχλούσε τον μύθο των ναζί για μια άψογη γερμανική ενότητα. Η άρνησή τους να συνεργαστούν έβαζε σε κίνδυνο την κοινωνική και πολιτική ενότητα του έθνους. Επιπλέον, και ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια του πολέμου, οι Γερμανοί αρχηγοί προσπάθησαν να αυξήσουν τη γεννητικότητα των Γερμανών⁶¹. Οι πιο ριζοσπάστες ναζί ισχυρίζονταν ότι μια Γερμανίδα που είχε έρθει σε σεξουαλική επαφή, έστω και μία φορά, με Εβραίο ήταν μολυσμένη και δεν μπορούσε πια να γεννήσει καθαρόαιμους Γερμανούς⁶². Αντί λοιπόν να φέρει στον κόσμο παιδιά που θα θεωρούνταν θετικής αξίας για το Ράιχ, θα γεννούσε ένα περίεργο μείγμα ανώτερης φυλής και εβραϊκής φυλής —τους *Mischlinge* ή *mongrels*. Μερικοί ναζί πίστευαν ότι το περίεργο μείγμα που αποτελούσε το αίμα των *Mischlinge* ήταν αυτό που τους έκανε ιδιαίτερα επικίνδυνους και πολιτικά αναξιόπιστους. Άλλοι πάλι ισχυρίζονταν ότι το πολύτιμο ήμισυ τους που ανήκε στην ανώτερη φυλή τους έδινε το δικαίωμα να ζουν πλάι-πλάι με τους καθαρόαιμους Γερμανούς. Ο αντίκτυπος των μικτών γάμων έγινε έτσι αισθητός ως και στη διαδικαστική λειτουργία της λήψης αποφάσεων από το κράτος, αναστατώνοντας τη μηχανική υπακοή γερμανικής γραφειοκρατίας με πολλές κουραστικές συζητήσεις και διαφωνίες⁶³.

Σύμφωνα με τη λογική του «φυλετικού καθαρισμού», οι Εβραίοι που είχαν κάνει μικτούς γάμους θα έπρεπε να είναι οι πρώτοι που θα απομόνωναν και θα απέλαυναν από τη Γερμανία. Το καθεστώς άρχισε αμέσως να τους χωρίζει από τους Εβραίους συγγενείς τους. Ήδη, από το 1933 άρχισαν με έναν νόμο που ζητούσε από τους υποψήφιους για τις δημόσιες υπηρεσίες να αποδεικνύουν τη γερμανική ταυτότητα των συζύγων τους. Το καθεστώς έκανε διάφορες ενέργειες για να ωθήσει τους Γερμανούς που είχαν παντρευτεί Εβραίους, να χωρίσουν και να εγκαταλείψουν τα εβραϊκά μέλη της οικογένειάς τους⁶⁴. Ένας αριθμός νόμων και κανονισμών που άνηθε τότε, περιόριζε τα δικαιώματα και τις ευκαιρίες των Γερμανών που είχαν συνάψει μικτούς γάμους. Το καθεστώς στράφηκε από την προπαγάνδα των μαζών, στις αυθαίρετες κοινωνικές και οικονομικές πιέσεις των επαγγελματικών ποινών, στους νομικούς περιορισμούς, στις απειλές της αστυνομίας και στις αυθαίρετες συλλήψεις: Οι Γερμανοί, που είχαν κά-

νει μικτούς γάμους, αντιμετώπιζαν μια μεγάλη αβεβαιότητα σχετικά με την τύχη αυτών που αγαπούσαν, ιδιαίτερα τον καιρό των απελάσεων. Από τον Απρίλιο του 1939, οι Εβραίοι που είχαν παντρευτεί χριστιανούς και είχαν βαφτιστεί αλλά δεν είχαν παιδιά που να έχουν βαφτιστεί χριστιανοί έπρεπε να μένουν σε σπίτια που ήταν αποκλειστικά και μόνον για Εβραίους και από αυτό έβλεπε κανείς ότι η τύχη τους ήταν αμφίβολη. Μερικά ζευγάρια, που είχαν κάνει μικτούς γάμους, πίστευαν ότι ίσως και να λιμοκτονούσαν με τις μειωμένες (ήδη πενιχρές) μερίδες που έδιναν σε ένα εβραϊκό σπίτι. Αυτές οι μεγάλες πιέσεις και η αβεβαιότητα ίσως να αύξησαν τον αριθμό των διαζυγίων, κατά τα πρώτα χρόνια του Ράιχ⁶⁵, στα ζευγάρια που είχαν κάνει μικτούς γάμους. Κάποιοι αριθμός διαζυγίων αποτελούσε κανόνα και μερικά ζευγάρια, που είχαν συνάψει μικτούς γάμους, ίσως να έβρισκαν περισσότερες αιτίες διαζυγίου με τα παλιά μέτρα παρά με αυτά των φυλετικών διαφορών του νέου καθεστώτος. Κατά κανόνα όμως οι Γερμανίδες που είχαν παντρευτεί Εβραίους δεν χώριζαν⁶⁶.

Από το 1933, τουλάχιστον, οι ναζί έβλεπαν τους Εβραίους που είχαν κάνει μικτούς γάμους και τους *Mischlinge* ως τα «σίγουρα θύματά» τους⁶⁷. Κατά το 1942 όμως ο Γκέμπελς παραδέχτηκε ότι το πρόβλημα της απομόνωσης των Εβραίων που είχαν κάνει μικτό γάμο καθώς και των *Mischlinge* παιδιών τους ήταν κάτι το «εξαιρετικά λεπτό»⁶⁸. Αναφέρθηκε στις περιπλοκές που προκαλούσε ο αποκλεισμός των Εβραίων, που είχαν κάνει μικτούς γάμους, από το πολιτικό και κοινωνικό γερμανικό οικοδόμημα. Ήταν δύσκολο να αποκλειστούν αυτές οι οικογένειες, χωρίς να υπάρξουν κάποιες επιπτώσεις στο ηθικό του λαού. Ο «μικρός» γιατρός πίστευε ότι ήταν ο πλέον ειδικός, γιατί τα λεπτά θέματα ήταν συχνά προτιμότερο να τα χειρίζεται κανείς δελεάζοντας ή απειλώντας τους άλλους με την προπαγάνδα —πειτυχαίνοντας έτσι μια «εκούσια» συναίνεση— παρά με τα αμβλέα όργανα του νόμου και της εξουσίας. Ο Γκέμπελς, όπως και ο Χίτλερ, ονόμαζε τα προβλήματα που είχαν σχέση με το ηθικό του κοινού «ψυχολογικά προβλήματα» —προβλήματα δηλαδή ευθυγράμμισης του ηθικού του κοινού με τις επίσημες πολιτικές, μέσα από μια «εκλεπτυσμένη» προπαγάνδα⁶⁹. Όμως οι Γερμανοί που είχαν κάνει μικτούς γάμους είχαν μια προσωπική καθημερινή εμπειρία από τη ζωή τους με τους Εβραίους και οι περισσότεροι δεν πείθονταν εύκολα από τις αφηρημένες και κακόβουλες περιγραφές της προπαγάνδας. Με τους μικτούς γάμους οι Γερμανοί άρχισαν να συμπαθούν τους Εβραίους, παραπονέθηκε ο Χίμλερ κατά το τέλος του πολέμου⁷⁰.